УДК 159.922.8

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-2.18>

С. Д. Фатальчук

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки вищої школи
Донбаський державний педагогічний університет

А. А. Авакян

магістрантка кафедри психології
Донбаський державний педагогічний університет

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ В РАННЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Стаття висвітлює результати емпіричного дослідження психологічних особливостей проявів особистісної зрілості в ранньому юнацькому віці.

Проаналізовано виразність особистісної зрілості старшокласників. Установлено, що лише 53% опитаних юнаків і дівчат властива особистісна зрілість. Вони усвідомлюють себе не ізольованою істотою, а представником певної спільноти; сприймають особисте життя як унікальний та неповторний досвід, відповідально ставляться до нього; мужні та чесні із собою; мають відносно стійку життєву позицію, систему цінностей і поглядів; впевнені у своїх можливостях, уміють адекватно оцінювати ситуацію та знаходити раціональні виходи з неї.

Досліджено елементи особистісної зрілості. Аналіз виразності емоційної зрілості показав, що загалом усі особистісно зрілі старшокласники на високому (75%) або середньому (25%) рівнях володіють виразністю своїх емоцій, трансформують їх у дії, здатні передавати свій настрій іншим. Більшість (78%) особистісно зрілих старшокласників здатні у процесі спілкування добре керувати своїми емоціями, регулюючи водночас як свою поведінку, так і поведінку інших людей. Більшість (82%) особистісно зрілих учнів глибоко розуміють різні життєві обставини інших, здатні вселяти в них довіру і тим самим впливати на їхню поведінку та дії.

Виявлено, що 72% особистісно зрілих старшокласників мають високий рівень суб'єктивного контролю над будь-якими значущими ситуаціями. 85% особистісно зрілих юнаків і дівчат властивий високий рівень суб'єктивного контролю над емоційно позитивними подіями і ситуаціями.

Найбільш актуальними потребами-мотивами для особистісно зрілих старшокласників є потреба у співпричетності, контактах і любові; потреба в пізнанні; потреба в безпеці.

Установлено позитивні тісні взаємозв'язки між особистісною зрілістю старшокласників, властивостями їхньої емоційної зрілості (експресивність, саморегуляція, емпатія) та рівнем суб'єктивного контролю.

Ключові слова: особистість, зростання, старшокласник, емоційна зрілість, суб'єктивний контроль, потребово-емоційна сфера.

Постановка проблеми. На сучасному етапі історичного розвитку країни її перетворення, бажані зміни в соціальному впорядкуванні можливі тільки за умови цілеспрямованих дій активних, зрілих особистостей. Лише особистісно зріла людина як суб'єкт, творець власного життя не тільки воліє самопізнання, самовдосконалення і самореалізації, а й робить відповідальний вибір, здатна здійснювати соціальні зміни та керувати ними.

Можна сказати, що саме явище особистісної зрілості пов'язане зі ставленням людини до самої себе, своєї діяльності та власного життя, з творчим здійсненням життєвих планів, проявом активності в соціумі [1; 2; 3; 6].

Водночас більш розвинуте суспільство запитує і готує для себе більш зрілих особистостей.

Розвиток особистісної зрілості – процес динамічний і складний, з віковими особливостями.

Кожен досягає зрілості по-своєму, під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Сенситивним періодом для формування складників особистісної зрілості вважається ранній юнацький вік, а її становлення є основним завданням цього періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У різні роки на вивченні проблеми особистісної зрілості була зосереджена увага таких закордонних і вітчизняних науковців, як: Б. Анан'єв, Л. Анциферова, М. Боришевський, Ю. Гільбух, Г. Дьоміна, Е. Еріксон, М. Івков, Д. Леонтьєв, Л. Овсянецька, Г. Олпорт, Н. Паттуріна, Ф. Перлз, С. Плукін, Л. Потапчук, Ю. Ращупкіна, А. Реан, Т. Скріпкіна, Т. Титаренко, О. Штепа, П. Якобсон та ін.

Вивченню питань особистісної зрілості в юнацькому віці присвячені роботи М. Браун-Галковської, Г. Дьоміної, А. Кошелевої, В. Максимової, Л. Потапчук, Ю. Ращупкіної, О. Темрук, Р. Шаміо-

нова, І. Шемелюк, О. Штепи, В. Філіппової й інших учених.

Однак соціальна значущість проблеми та необхідність подальшого розширення експериментальних досліджень у даному напрямі зумовили вибір теми нашої роботи.

Метою статті є емпіричне дослідження психологічних особливостей проявів особистісної зрілості в ранньому юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури показав, що не існує чіткого, однозначного визначення такого складного феномену, як «особистісна зрілість». У своєму дослідженні ми спиралися на положення, що особистісна зрілість представлена взаємопов'язаними компонентами, змістом емоційно-вольової, ціннісно-мотиваційної, рефлексивної й операційної сфер особистості [1, с. 93]. Зріла особистість усвідомлює себе, регулює свою поведінку, керує своїми бажаннями, самостійно здійснює свій вибір та досягає поставленої мети [5, с. 40].

Наше емпіричне дослідження проводилось на базі загальноосвітніх шкіл міста Костянтинівка Донецької області. У дослідженні взяли участь 50 учнів 10-х та 11-х класів. Серед них 21 хлопець та 29 дівчат.

У процесі дослідження нами використано такі методики: тест-опитувальник особистісної зрілості (Ю. Гільбух); методика діагностування емоційної зрілості особистості (О. Чебикін); опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (адаптація Е. Бажіна, С. Голинкіної, А. Еткінда); тест-опитувальник потребно-мотиваційної сфери.

Розглянемо особливості проявів особистісної зрілості старшокласників, визначені за методикою «Тест-опитувальник особистісної зрілості» (Ю. Гільбух). Дані представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Виразність особистісної зрілості серед старшокласників (за методикою Ю. Гільбуха)

Рівні виразності	Кількість старшокласників	
	Абсолютне значення	%
Вище середнього	27	53
Середній	11	22
Нижче середнього	12	25

Як свідчать дані з таблиці, 53% опитаних юнаків і дівчат показали особистісну зрілість. Їм притаманні такі характеристики, як: усвідомлення себе не ізольованою істотою, а представником певної спільноти – родини, суспільства; усвідомлення особистого життя як унікального та неповторного досвіду людини, відповідальне ставлення до нього; мужність та чесність із собою, що означає не заплішувати очі на свої помилки, не звинувачувати в них інших, не лякатися правди про себе. Для особистісно зрілих старшоклас-

ників характерне те, що вони мають свою, відносно стійку життєву позицію, систему цінностей та поглядів на окремі питання. Вони більш упевнені у своїх можливостях, уміють адекватно оцінювати ситуацію та знаходити раціональні виходи з неї. Такі учні мають життєву настанову, що включає такі узагальнені якості зрілої особистості: емоційна врівноваженість, розсудливість на противагу імпульсивності, здатність до психологічної близькості з іншою людиною, доброзичливість, симпатія.

Середній рівень особистісної зрілості за результатами нашого дослідження властивий 22% старших школярів. Вони мають менш виразні показники, характерні для особистісно зрілих учнів. За умов адекватного розвитку та сприйняття реальності, усвідомлення себе та стійкості життєвої позиції можливий їхній перехід до більш високого рівня зрілості особистості.

Чверть (25%) юнаків і дівчат із нашої вибірки мають рівень особистісної зрілості нижче середнього, отже, характеризуються як незрілі особистості з нестійкою системою цінностей, яка ще залежить від думок та поглядів оточення. Вони імпульсивні, нездатні до психологічної близькості з іншою людиною. Особистісно незрілі старшокласники не прагнуть до самореалізації, самовдосконалення, пізнання. Їх влаштовує той рівень розвитку, на якому вони перебувають, вони не збираються щось змінювати.

Для встановлення особливостей проявів особистісної зрілості в ранньому юнацькому віці ми розподілили наших досліджуваних на 2 групи за показниками особистісної зрілості.

Далі проаналізуємо особливості виразності емоційної зрілості досліджуваних старшокласників із різними рівнями розвитку особистісної зрілості, визначені за методикою О. Чебикіна. Дані представлені на діаграмі (рис. 1).

Рис. 1. Порівняльні показники високого рівня розвитку властивостей емоційної зрілості особистісно зрілих і особистісно незрілих старшокласників

Ек – експресивність, Ср – саморегуляція, Ем – емпатія

Так, вивчення соціально-психологічних особливостей емоційної сфери старшокласників та їх порівняльний аналіз в особистісно зрілих і особистісно незрілих старшокласників показали таке.

У більшості (75%) особистісно зрілих старшокласників та лише в 9% особистісно незрілих експресивність розвинута на високому рівні. Емоції в таких учнів яскраво виражаються, їхні дії мають велике емоційне забарвлення, тобто будь-який настрій швидко передається оточенню, трансформується в їхню поведінку. 25% старшокласників із цієї підгрупи мають середній рівень виразності експресивності. Тобто загалом усі особистісно зрілі старшокласники на високому або середньому рівні володіють виразністю своїх емоцій, трансформують їх у дії, здатні передавати свій настрій оточенню. 57% особистісно незрілих старшокласників властивий низький рівень експресивності як одного з показників емоційної зрілості.

Саморегуляція як показник емоційної зрілості також представлена на високому рівні в більшості (78%) особистісно зрілих старшокласників та лише в 6% особистісно незрілих старшокласників. Такі учні у процесі спілкування здатні добре регулювати свої емоції, стримувати небажані в даний момент і викликати бажані, регулюючи водночас як свою поведінку, так і поведінку інших людей. У 22% особистісно зрілих такі властивості розвинуті на середньому рівні. 56% особистісно незрілих старшокласників не здатні керувати своїми емоціями та впливати на організацію і поведінку людей, які їх оточують.

Емпатія як властивість емоційної зрілості розвинута на високому рівні у 82% «зрілих» старшокласників та лише у 8% «незрілих». Тобто більшість особистісно зрілих учнів глибоко розуміють різні життєві обставини інших людей, здатні вселяти довіру до себе і тим самим впливати на їхню поведінку і дії. 45% старшокласників із незрілою особистістю з нашої вибірки не завжди розуміють емоційний стан оточення. У 47% юнаків і дівчат із цієї підгрупи емпатія розвинута на низькому рівні.

Досліджені якості емоційної сфери розглядаються як необхідна умова успішності в пізнавальній та комунікативній діяльності, а також як провідні якості, що детермінують емоційну зрілість особистості [7]. Отже, висока емоційна зрілість у нашій вибірці властива особистісно зрілим старшокласникам.

Для вивчення особливостей прояву особистісної зрілості старшокласників нами також використана методика «Рівень суб'єктивного контролю». Локус контролю є суттєвим чинником, який визначає характер активності людини, рівень особистої відповідальності. Ми аналізували значущі для дослідження шкали: загальної інтернальності (далі – Із) та інтернальності в галузі досягнень (далі – Ід). Отримані дані представлені на діаграмі (рис. 2).

Рис. 2. Порівняльні показники рівня суб'єктивного контролю особистісно зрілих і особистісно незрілих старшокласників

Із – загальна інтернальність, Ід – інтернальність у галузі досягнень

Так, високий показник за шкалою загальної інтернальності показали 72% особистісно зрілих старшокласників. Це означає, що вони мають високий рівень суб'єктивного контролю над будь-якими значущими ситуаціями. Такі юнаки та дівчата вважають, що більшість важливих подій в їхньому житті є результатом їхніх власних дій, що вони можуть ними керувати, отже, відчувають свою власну відповідальність за ці події й за те, як складається їхнє життя загалом.

Серед особистісно незрілих старшокласників такими характеристиками володіє лише 15%. А інші не бачать зв'язку між своїми діями та значущими для них подіями життя, не вважають себе здатними контролювати цей зв'язок і думають, що більшість подій і вчинків є результатом випадку або дій інших людей.

Високі показники за шкалою інтернальності в області досягнень виявили у 85% особистісно зрілих старшокласників. Таким особистостям властивий високий рівень суб'єктивного контролю над емоційно позитивними подіями та ситуаціями. Вони вважають, що самі домоглися всього того хорошого, що було і є в їхньому житті, і що вони здатні з успіхом досягати своїх цілей у майбутньому.

Серед особистісно незрілих старшокласників високий рівень інтернальності в галузі досягнень властивий лише 12% осіб. Усі інші більшою чи меншою мірою приписують свої успіхи, досягнення і радості зовнішнім обставинам – талану, щасливій долі або допомозі інших людей.

Отже, особистісно зрілі старшокласники мають високий рівень особистої відповідальності, відчувають, що більшою мірою впливають на своє життя, прагнуть особистісного зростання та пізнання.

Проаналізуємо особливості потребово-мотиваційної сфери старшокласників. Дані представлені в таблиці 2.

Таблиця 2
Показники потребово-мотиваційної
сфери особистісно зрілих і незрілих
старшокласників

Потреби	Кількість виборів, %	
	Особистісно зрілі	Особистісно незрілі
А – потреба в самодемонстрації.	4	9
Б – потреба у співпричетності, контактах і любові.	45	30
В – потреба в особистісному розвитку.	18	–
Г – потреба в задоволенні й уникненні напруги.	–	11
Д – потреба в матеріальному добробуті.	19	32
Е – потреба в самоствердженні, визнанні та самоповазі.	18	33
Ж – потреба у волі та незалежності.	17	28
З – альтруїстична потреба.	22	19
І – потреба в пізнанні.	34	8
К – потреба у фізичному розвитку.	2	11
Л – потреба в безпеці.	25	34

Згідно з результатами проведеного дослідження, найбільш актуальними потребами-мотивами для особистісно зрілих старшокласників є: потреба у співпричетності, контактах і любові; потреба в пізнанні; потреба в безпеці (це природно та зрозуміло, урахувавши ситуацію у країні) і альтруїстична потреба.

Для особистісно незрілих старшокласників такі потреби не є актуальними і замінюються потребами в: безпеці; самоствердженні, визнанні та самоповазі; матеріальному добробуті.

Для встановлення взаємозв'язку між досліджуваними показниками ми застосували метод кореляційного аналізу (табл. 3). Вказані коефіцієнти кореляцій значущі на рівні $p \leq 0,05$.

Так, установлені позитивні прямі тісні взаємозв'язки між особистісною зрілістю старшокласників і властивостями емоційної зрілості (експресивність ($r = 0,68$), саморегуляція ($r = 0,72$), емпатія ($r = 0,8$)) і рівнем суб'єктивного контролю (загальна інтернальність ($r = 0,73$), інтернальність у галузі досягнень ($r = 0,83$)).

Висновки. Отримані результати свідчать про те, що в ранньому юнацькому віці формування значущих характеристик особистісної зрілості триває. За нашими даними, лише 53% опитаних юнаків та дівчат показали особистісну зрілість. Їм притаманні такі характеристики, як: усвідомлення

себе не ізольованою істотою, а представником певної спільноти – родини, суспільства; усвідомлення особистого життя як унікального та неповторного досвіду людини, відповідальне ставлення до нього; мужність та чесність із собою; відносно стійка життєва позиція, система цінностей та поглядів на певні питання; упевненість у своїх можливостях, уміння адекватно оцінювати ситуацію та знаходити раціональні виходи з неї. Ці учні мають життєву настанову, що включає такі узагальнені якості зрілої особистості: емоційна врівноваженість, розсудливість на протизагу імпульсивності, здатність до психологічної близькості з іншою людиною, доброзичливість, симпатія.

Вивчення елементів особистісної зрілості показало, що загалом усі особистісно зрілі старшокласники на високому (75%) або середньому (25%) рівнях володіють виразністю своїх емоцій, трансформують їх у дії, здатні передавати свій настрій оточенню. Більшість (78%) особистісно зрілих старшокласників здатні у процесі спілкування добре регулювати свої емоції, стримувати небажані в даний момент і викликати бажані, регулюючи водночас як свою поведінку, так і поведінку інших людей. У 22% особистісно зрілих такі властивості розвинуті на середньому рівні. Більшість (82%) особистісно зрілих учнів глибоко розуміють різні життєві обставини інших людей, здатні вселяти довіру і тим самим впливати на їхню поведінку та дії.

72% особистісно зрілих старшокласників мають високий рівень суб'єктивного контролю над будь-якими значущими ситуаціями. Такі юнаки та дівчата вважають, що більшість важливих подій в їхньому житті є результатом їхніх власних дій, що вони можуть ними керувати, отже, відчувають свою власну відповідальність за ці події і за те, як складається їхнє життя загалом.

85% особистісно зрілих старшокласників властивий високий рівень суб'єктивного контролю над емоційно позитивними подіями і ситуаціями. Вони вважають, що самі домоглися всього того хорошого, що було і є в їхньому житті, що вони здатні з успіхом досягати своїх цілей у майбутньому.

Найбільш актуальними потребами-мотивами для особистісно зрілих старшокласників є: потреба у співпричетності, контактах і любові; потреба в пізнанні; потреба в безпеці.

За результатами кореляційного аналізу встановлені позитивні тісні взаємозв'язки між особистісною зрілістю старшокласників, властивостями їхньої емоційної зрілості (експресивність,

Таблиця 3

Результати кореляційного аналізу

Показники	Експресивність	Саморегуляція	Емпатія	Загальна інтернальність	Інтернальність у галузі досягнень
Особистісна зрілість старшокласників	0,68	0,72	0,8	0,73	0,83

саморегуляція, емпатія) та рівнем суб'єктивного контролю.

Перспективи подальшого дослідження даної проблеми пов'язані, на наш погляд, з вивченням зв'язку особистісної зрілості старшокласників із мотивами їхньої навчальної діяльності та професійним вибором.

Література:

1. Джанерьян С., Рашупкина Ю. Особенности личностной зрелости городской учащейся молодежи. Известия вузов. Северо-Кавказский регион. Общественные науки. 2015. № 1. С. 86–93.
2. Дідик Н. Феномен особистісної зрілості в інтерпретації українських дослідників. Молодий вчений. 2014. № 1 (03). С. 128–131.
3. Лукасевич О. Суб'єктно-вчинкові критерії оцінки особистісної зрілості студентської молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Луцьк, 2010. 20 с
4. Потапчук Л. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2001. 18 с.
5. Рашупкина Ю. Психологические основания структуры личностной зрелости. Северо-Кавказский психологический вестник. 2014. № 12/2. С. 38–41.
6. Штепа О. Феномен особистісної зрілості. Соціальна психологія. 2005. № 1. С. 62–77.
7. Чебикін О. Становлення емоційної зрілості особистості. Одеса : СВД Черкасов, 2009. 230 с.

Fatalchuk S. D., Avakyan A. A. Psychological features of a personal maturity manifestation during early adolescence

The article highlights the results of the empirical research of psychological features of a personal maturity manifestation during early adolescence.

The expressiveness of the personal maturity of senior students is analyzed. It is established that only 53% of the polled young people have the personal maturity. They perceive themselves both as an isolated being and as a representative of a certain community; perceive private life as the unique and inimitable experience, and they are responsible to it; young people are courageous and honest with themselves; have a relatively stable life position, a system of values and views; they are confident in their capabilities, and are able to assess a situation adequately and find appropriate solutions for it.

The elements of the personal maturity are explored. The analysis of the expressiveness of the emotional maturity showed that, in general, all personally mature senior students have an expressiveness of their emotions, transform them into action, can convey their mood to others at high (75%) or average (25%) levels. Most (78%) of personally mature senior students are able to control their emotions well during communication, regulating both their behavior and the behavior of other people. The majority (82%) of personally mature students understand deeply the different life circumstances of others, can put confidence in them and thereby influence their behavior and actions.

It is found out that 72% of personally mature senior students have a high level of subjective control over any significant situations. 85% of personally mature young people have a high level of subjective control over emotional and positive events and situations.

The most urgent needs and motives for personally mature senior students are needs for affiliation, contacts and love; need for cognition; need for safety.

Positive close relationships between the personal maturity of senior students, the properties of their emotional maturity (expressiveness, self-regulation, empathy) and the level of subjective control are established.

Key words: *personality, growth, senior student, emotional maturity, subjective control, needs and emotional sphere.*